

Gwara regionu

Autor: Halina Karaś

{smoothgallery image=M445.gif&title=Spisz w Polsce i na Słowacji. Źródło: Z. Sobierajski, Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji, t. I, Poznań 1966, s. 4&caption=Spisz w Polsce i na Słowacji}Gwary spiskie – to gwary południowomałopolskie (zob. dialekt małopolski). Od zachodu graniczą z gwarą podhalańską, od północnego wschodu z gwarą lachowską (Lachów sądeckich), od południowego wschodu z gwarą Górali sądeckich. Jest to jedna z gwar pasa górskiego (obok podhalańskiej, orawskiej i południowożywieckiej). Gwar spiskich używa się na obszarze między rzeką Białką, Dunajcem a Magurą Spiską, w regionie podtatrzzańskim (okolice Kieżmarku na Słowacji) i w dolinie Popradu w okolicach Starej Lubowli na Słowacji (zob. Mapa: Spisz w Polsce i na Słowacji). W Polsce zajmują niewielki obszar, na znacznie większym terenie mówi się „po śpisku” na Słowacji. Gwary spiskie są zróżnicowane, a to zróżnicowanie jeszcze się pogłębia na skutek odmiennej przynależności państwowej i wiążącej się z tym odmiennej sytuacji socjolingwistycznej na terenie Spiszu polskiego i słowackiego oraz z oddziaływania języka ogólnopolskiego i innych gwar polskich w części polskiej, a języka ogólnosłowackiego i gwar słowackich na Spiszu w Słowacji. Tu przedstawiona zostanie przede wszystkim gwara spiska używana na Spiszu polskim, czyli gwara części północno-zachodniej Spiszu położonej między rzeką Białką i Dunajcem w powiecie nowotarskim po polskiej stronie granicy państwowej. Polskie gwary spiskie zachowują dwie podstawowe cechy dialektu małopolskiego, takie jak:

- {tt}82|fonetyka międzywyrazowa udźwięczniająca{/tt}, np. dziś jag jest {mmp3}S4401.mp3{/mmp3}, jag mnie {mmp3}S4402.mp3{/mmp3}, jag ugryz {mmp3}S4406.mp3{/mmp3}, tag inne {mmp3}S4407.mp3{/mmp3}, śterug należało {mmp3}S4408.mp3{/mmp3}, = dziś jak jest, jak mnie, jak ugryzł, tak inne, czterech należało;
 - {tt}149|mazurzenie{/tt}, np. szczęśliwe {mmp3}S4411.mp3{/mmp3}, jesce {mmp3}S4413.mp3{/mmp3}, nojstarso {mmp3}S4415.mp3{/mmp3}, młodszy {mmp3}S4416.mp3{/mmp3}, stycniu {mmp3}S4418.mp3{/mmp3}, ciężarówkom jezdrom {mmp3}S4419.mp3{/mmp3}, sło {mmp3}S4420.mp3{/mmp3}, cerwone {mmp3}S4424.mp3{/mmp3} = szczęśliwe, jeszcze, najstarsza, młodszy, styczniu, ciężarówką jeżdżą, szło, czerwone. Zgodny też z innymi gwarami południowomałopolskimi jest rozwój {tt}226|samogłosek ścieśnionych{/tt}:

- e ścieśnione może zachowywać się jako odrębny dźwięk ey lub przechodzić w y (é → y także po spółgłoskach miękkich), np. brzygu {mmp3}S4425.mp3{/mmp3}, podjyzdzo {mmp3}S4426.mp3{/mmp3}, odyjdzie {mmp3}S4427.mp3{/mmp3} = brzegu, podjeżdża, odejdzie;

- a ścieśnione może zachowywać się jako odrębny dźwięk ao lub przechodzić w o (á → o):
 mniejso {mmp3}S4428.mp3{/mmp3}, teraz {mmp3}S4429.mp3{/mmp3}, chroboki {mmp3}S4430.mp3{/mmp3}, nieprawda {mmp3}S4431.mp3{/mmp3}, kołoce {mmp3}S4432.mp3{/mmp3}, na obiod {mmp3}S4433.mp3{/mmp3}, pon {mmp3}S4434.mp3{/mmp3}, momy {mmp3}S4435.mp3{/mmp3} = mniejsza, teraz, robaki, nieprawda, kołacze, obiad, pan, mamy;

- o ścieśnione może zachowywać się jako odrębny dźwięk ou lub przechodzić w ó (ó → u zapisywane jako ó), np. ftoury {mmp3}S4466.mp3{/mmp3}, gatunkók {mmp3}S4484.mp3{/mmp3}. Samogłoski nosowe są wymawiane następująco: tylna samogłoska nosowa –a w {tt}315|wygłosie{/tt} ma wymowę rozłożoną -om, np. młodsom {mmp3}S4436.mp3{/mmp3}, som {mmp3}S4438.mp3{/mmp3}, z tom najstarsom córkom {mmp3}S4439.mp3{/mmp3}, godajom {mmp3}S4440.mp3{/mmp3} = młodszą, z czwórka, są, z tą najstarszą córką, gadają, często ścieśnioną do –um, np. z tum mamum mojum {mmp3}S4442.mp3{/mmp3}, solum {mmp3}S4443.mp3{/mmp3}, wychodzum {mmp3}S4444.mp3{/mmp3} = za swoją, mamą moją, solą, wychodzą; obie nosówki w śródgłosie są natomiast wymawiane tak jak w języku ogólnym lub w sposób ścieśniony. Spisz z sąsiadującym z nim Podhalem łączy m.in.:

- akcent na pierwszej sylabie ({tt}4|akcent inicjalny{/tt}), np. w|epchany {mmp3}S4445.mp3{/mmp3}, p|rasuwanie {mmp3}S4446.mp3{/mmp3}, d|aleko {mmp3}S4447.mp3{/mmp3}, p|rasuwać {mmp3}S4448.mp3{/mmp3}; po stronie słowackiej ustępujący akcentowi na drugiej sylabie od końca, jak w polszczyźnie ogólnej ({tt}12|akcentowi paroksytonicznemu{/tt}),

- słaba artykulacja ch: choć, stąd tendencja do jego zaniku: wchodzić//fodzić = wchodzić,
 - {tt}22|archaizm podhalański{/tt} utrzymał się we wszystkich pozycjach tylko w 11 wsiach, na Polskim Spiszu w Czarnej Górze, Rzepiskach, Kacwinie, Nowej Białej, Krempachach, Dursztynie, np. pomiędz□ {mmp3}S4451.mp3{/mmp3}, rzec□ {mmp3}S4452.mp3{/mmp3}, chłopc□ {mmp3}S4453.mp3{/mmp3}, n|az□wali {mmp3}S4454.mp3{/mmp3} = pomiędzy, rzeczy, chłopcy, nazywali, a na pozostałym obszarze tylko w grupie rzi (zapisywanej fonetycznie jako □) z {tt}102|□

frykatywnym lub już wymawianym bez r frykatywnego jako rzi, np. p|rzistrzajałymy {mmp3}S4455.mp3{/mmp3}, p|rzikuchennyf {mmp3}S4456.mp3{/mmp3} = przystrzajali, przykuchennyh;

- {tt}102|frykatywne r{/tt}, np. narzyndziach {mmp3}S4457.mp3{/mmp3}, narzyndzia {mmp3}S4458.mp3{/mmp3}, rzeczy {mmp3}S4459.mp3{/mmp3}, rozrzucone {mmp3}S4460.mp3{/mmp3}, porozrzucone {mmp3}S4461.mp3{/mmp3} = narzędziach, narzędzia, rzeczy, rozrzucone, porozrzucone;

- we fleksji łączenie przyimków z C. lp. zam. z Msc.: w tym człowiekowi {mmp3}S4462.mp3{/mmp3} = w tym człowieku. Gwary spiskie wyróżniają się od pozostałych gwar południowo-małopolskich {tt}brak hasła w bazie|przejściem wygłosowego ch & rarr; f{/tt}, np. ni ma kupnyf {mmp3}S4463.mp3{/mmp3}, o tyf {mmp3}S4464.mp3{/mmp3}, p|rzikuchennyf {mmp3}S4456.mp3{/mmp3}, w woreckaf {mmp3}S4467.mp3{/mmp3}, w tyf nazwaf {mmp3}S4468.mp3{/mmp3}, na karteckaf {mmp3}S4469.mp3{/mmp3}, na wirf {mmp3}S4470.mp3{/mmp3}, = nie ma kupnych, o tych, przykuchennyh, w woreczkach, w tych nazwach, na karteczkach, na wierzch, chcieli (zawsze też kt > ft, chc > fć, np. nifto {mmp3}S4465.mp3{/mmp3}, ftoury {mmp3}S4466, fcieli {mmp3}S4471.mp3{/mmp3}.mp3{/mmp3} = nikt, który, chcieli). Na płd.-zachodnim Spiszu natomiast, m.in. w Jurgowie występuje jak na Podhalu {tt}201|przejście & ndash; ch & rarr; k{/tt}), np. tyk małyk {mmp3}S4473.mp3{/mmp3}, w tyk rokak {mmp3}S4474.mp3{/mmp3}, na pozyckak na spłatak {mmp3}S4475.mp3{/mmp3}, takik kruchy {mmp3}S4476.mp3{/mmp3}, w takik piórkak {mmp3}S4477.mp3{/mmp3}, niek (będzie){mmp3}S4478.mp3{/mmp3}, wystawionyk {mmp3}S4479.mp3{/mmp3}, w onyk gojak {mmp3}S4480.mp3{/mmp3}, po ścianak {mmp3}S4481.mp3{/mmp3} = chałup, tych małych, w tych rokach (tj. latach), na pożyczkach na spłatach, takich kruchych, w takich piórkach, niech, wystawionych. O tym jednak, że pierwotnie tu też było ch & rarr; f świadczą {tt}114|hiperyzmy{/tt} z -k w końcówce -ów (wymawianej jako -uf), np. rokók {mmp3}S4482.mp3{/mmp3}, do workók {mmp3}S4483.mp3{/mmp3}, gatunkók {mmp3}S4484.mp3{/mmp3}, (pięć) siostrók {mmp3}S4486.mp3{/mmp3}, z takik wie głazók {mmp3}S4487.mp3{/mmp3} = roków (tj. lat), do worków, gatunków, siostrów (tj. sióstr), takich płazów. Cecha ta obejmuje tylko kilka wsi na zachodzie Spiszu, m.in. Jurgów, Czarną Górę i Rzepiska. Inne cechy to:

- brak na ogół {tt}257|spółgłosek protetycznych{/tt}, co można wiązać z wpływem języka słowackiego; rzadko słaba {tt}191|prelabializacja{/tt}, np. łokazjo {mmp3}S4490.mp3{/mmp3}, łoni {mmp3}S4491.mp3{/mmp3}, łocalało {mmp3}S4492.mp3{/mmp3} = okazja, oni, ocalało;

- brak r w przedrostku roz-, typowe dla płd. i zach. Małopolski, np. ozgrzało {mmp3}S4493.mp3{/mmp3} = rozgrzało;

- silne uproszczenia grup spółgłoskowych, m.in. trz > cz, strz > szcz, np. czech {mmp3}S4494.mp3{/mmp3}, czecio {mmp3}S4495.mp3{/mmp3}, czydzieści {mmp3}S4496.mp3{/mmp3}, czyności {mmp3}S4497.mp3{/mmp3}, nie czeba {mmp3}S4498.mp3{/mmp3}, szczyło {mmp3}S4499.mp3{/mmp3} = trzech, trzecia, trzydzieści, trzynaście, trzeba, strzela;

- przedniojęzykowe ł obok coraz częstszego {tt}162|u niezgłoskotwórczego{/tt}, czyli ł wymawianego tak jak w języku ogólnym (w zapisie fonetycznym oznaczanego przez u z łuczkiem u dołu): przykład {mmp3}S4500.mp3{/mmp3}, nie brakuwało {mmp3}S4501.mp3{/mmp3}, i została {mmp3}S4502.mp3{/mmp3}, jag my w|ymyły {mmp3}S4503.mp3{/mmp3};

- pojawienie się pod wpływem słowackim h zamiast g: (takie) hrubse {mmp3}S4507.mp3{/mmp3} = grubsze, i r zamiast rz: zrucajom {mmp3}S4508.mp3{/mmp3} = zruczają, wrucały {mmp3}S4510.mp3{/mmp3} = wrzucali;

- końc. 1 os. lp. cz. ter. ym, np. piecym {mmp3}S4511.mp3{/mmp3}, ucym {mmp3}S4512.mp3{/mmp3}, nie z|ałuym {mmp3}S4513.mp3{/mmp3} = piekę, uczę, nie żałuje, oraz nawiązujące do gwar sądeckich końc. & ndash;ma // me 1 os. lmn. cz. ter.: pliecyme {mmp3}S4515.mp3{/mmp3}, g|odoume {mmp3}S4516.mp3{/mmp3}, j|adyema // j|adyeme = pieczemy, mamy, jedziemy;

- 1 os. lp. czasu przeszłego z {tt}17|aorystycznym -ch{/tt}, które na ogół na Spiszu daje & ndash;f, a tylko na zachodzie Spiszu -k, np.: przysłał {mmp3}S4518.mp3{/mmp3}, zef ucyła {mmp3}S4519.mp3{/mmp3}, zek tu z|ostała {mmp3}S4520.mp3{/mmp3}, tuk sie w|ychowała {mmp3}S4521.mp3{/mmp3}, wydałak sie {mmp3}S4522.mp3{/mmp3}, = przysłał (tj. przysłałam), żech ucyła (tj. żem ucyła), żech tu została (tj. żem tu została), tuch się wychowała (tj. tum się wychowała);

- bezokoliczniki na uwać: b|uduwać {mmp3}S4524.mp3{/mmp3}, |uratuwać {mmp3}S4525.mp3{/mmp3}, p|oreperuwać {mmp3}S4526.mp3{/mmp3}, w|yprasuwać {mmp3}S4527.mp3{/mmp3} = budować, uratować, poreperować, wyprasować, i formy czasu przeszłego z -uw- zamiast z -ow- lub -iw-/-yw-, np. brakuwało {mmp3}S4528.mp3{/mmp3}, ćwiartkuwali {mmp3}S4529.mp3{/mmp3}, odcytuwali {mmp3}S4530.mp3{/mmp3},

w|wymajstruwao{mmp3}S4531.mp3{/mmp3}, w|pisuwały {mmp3}S4532.mp3{/mmp3} = brakowało, ćwiartowali, odczytywali, wymajstrował, odróżniające Spisz od Podhala, a łączące go z gwarami sądeckimi. {smoothgallery image=M446.gif&Kategoria męskoosobowości w gwarach spiskich. Źródło: Z. Sobierajski, Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji, t. IV, Poznań 1977, s. 101, mapy nr 345-346&caption=Kategoria męskoosobowości w gwarach spiskich}Gwary spiskie w Polsce i duża ich część na Słowacji (głównie północna) na ogół rozróżniają formy męskoosobowe i niemęskoosobowe czasowników (chłopi byli, baby były), ale w południowej części Spiszu słowackiego przeważnie upowszechniły się w połączeniu ze wszystkimi rzeczownikami niezależnie od ich rodzaju gramatycznego formy męskoosobowe na -li (chłopi byli, baby byli), a na niewielkim skrawku na północno-wschodnim Spiszu – formy niemęskoosobowe na -ły (chłopi były, baby były). Charakterystyczne jest też słownictwo spiskie, w części tożsame z podhalańskim, np. dziedzina ‘wieś’; chudobny ‘biedny’; furt ‘ciagle’; hej ‘tak’;, mojka ‘młody pęd drzewa iglastego’; nej ‘no i, a więc’; norymnica ‘nawałnica, ulewa’; niekiedy już zanikające, nieużywane, zachowane tylko w pamięci najstarszych mieszkańców, zwłaszcza nazwy dawnych realiów, np. łabda ‘piłka’; putnia ‘do noszenia wody’; rajbacka ‘deska z karbami do prania’; stryżłok ‘materac ze słomy’; śporet ‘piec’; biglajs ‘żelazko do prasowania na wkład węglowy’; warcula ‘kądziel’. Wpływy słowackie najsilniejsze są na południowo-wschodnim Spiszu; przejawiają się zarówno w fonetyce (m.in. r i h zamiast rz, g), morfologii (końcówka. -ym i -me w 1 os. lp. i lmn. czasu teraźniejszego), jak i w słownictwie, np. gumbicka ‘guzik’; ołowrant ‘podwieczorek’; petnac ‘piętnaście’; powiedelnica ‘konfesjonał’.